ТЕМА 15. ПОНЯТТЯ ТА ВИДИ ПОКАРАНЬ

План

1. Поняття та ознаки покарання за кримінальним законом України. Мета покарання.
2. Поняття системи кримінальних покарань. Види покарань.
3. Характеристика основних, додаткових покарань та покарань, які застосовуються як основні і як додаткові.

1. Особа вважається невинуватою у вчиненні КП і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду (ч. 2 ст. 2 КК України).

Покарання є заходом примусу, що застосовується від імені держави за вироком суду до особи, визнаної винною у вчиненні КП, і полягає в передбаченому законом обмеженні прав і свобод засудженого (ч. 1 ст. 50 КК України).

Ознаки покарання:

– є заходом державного примусу;
– застосовується до особи, визнаної винною у вчиненні КП;
– застосовується тільки за вироком суду від імені держави;
– полягає в обмеженні прав і свобод засудженого;
– тягне за собою судимість (ст. 88 КК України).

Покарання має таку мету:

– кара (тобто певна відплата винному за вчинене ним КП);
– виправлення засуджених (передбачає втрату ними суспільної небезпечності);
– запобігання вчиненню нових КП засудженим (спеціальна превенція);
– запобігання вчиненню КП іншими особами (загальна превенція).

2. *Система покарань* – це перелік покарань, який встановлено КК України, є вичерпним і обов’язковим для суду.

Ознаки системи покарань:

– встановлюється КК України;
– є обов’язковим для суду;
– є вичерпним;
– у КК України покарання розташовані за ступенем тяжкості від менш суворого до більш суворого.

Ст. 51 КК України встановлює 14 видів покарань. В залежності від критеріїв їх можна класифікувати так:

а) за способом призначення:

– *основні* – це встановлені КК України (ст. 52 КК України) покарання, які призначаються тільки самостійно і не можуть бути приєднані до інших покарань (громадські роботи, виправні роботи, службові обмеження для

військовослужбовців, пробаційний нагляд, арешт, обмеження волі, тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців, позбавлення волі на певний строк, довічне позбавлення волі);

– *додаткові* – це встановлені КК України (ст. 52 КК України) покарання, які призначаються шляхом приєднання до основних покарань і не можуть бути призначені самостійно (позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу, позбавлення державної нагороди України, конфіскація майна);

– *покарання, які можуть застосовуватись як основні, і як додаткові* (штраф, позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю).

За одне КП може бути призначено лише одне основне покарання, передбачене в санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини КК України. До основного покарання може бути приєднане одне чи кілька додаткових покарань у випадках та порядку, передбачених КК України (ч. 4 ст. 52 КК України).

б) за визначеністю строків:

– *строкові* – це такі покарання, щодо яких КК України встановлені часові межі їх застосування (позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, громадські роботи, виправні роботи, службові обмеження для військовослужбовців, пробаційний нагляд, арешт, обмеження волі, тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців, позбавлення волі на певний строк);

– *безстрокові* – це такі покарання, щодо яких КК України не встановлені часові межі застосування (позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу, позбавлення державної нагороди України, конфіскація майна, штраф, довічне позбавлення волі).

в) за видом суб’єкта:

– *загальні* – це покарання, які застосовуються до всіх осіб, які вчинили КП;

– *спеціальні* – це такі покарання, які застосовуються лише до певного кола осіб (позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу, позбавлення державної нагороди України, службові обмеження для військовослужбовців, тримання у дисциплінарному батальйоні, позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю).

3. До основних покарань належать:

– громадські роботи;
– виправні роботи;
– службові обмеження для військовослужбовців;
– пробаційний нагляд;
– арешт;
– обмеження волі;
– тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців;

– позбавлення волі на певний строк;
– довічне позбавлення волі.

Громадські роботи – це покарання, яке полягає у виконанні засудженим у вільний від роботи чи навчання час безоплатних суспільно корисних робіт (ст. 56 КК України). Вид таких робіт визначають органи місцевого самоврядування (*наприклад, це може бути прибирання вулиць, парків, ремонтні роботи, вантажно-розвантажувальні роботи, інші, тобто роботи, які не потребують певної кваліфікації або підготовки*). Громадські роботи встановлюються на строк від шістдесяти до двохсот сорока годин і відбуваються не більш як чотири години на день.

Такі роботи не призначаються особам, визнаним особами з інвалідністю першої або другої групи, вагітним жінкам, особам, які досягли пенсійного віку, а також військовослужбовцям строкової служби. Особи, засуджені до громадських робіт, не можуть бути звільнені від відбування покарання з випробуванням, а також умовно-достроково звільнені від відбування покарання. Не відбута частина покарання у виді громадських робіт не може бути замінена більш м’яким покаранням.

Виправні роботи – це покарання, яке відбувається за місцем роботи засудженого (ст. 57 КК України). Воно встановлюється на строк від шести місяців до двох років. Із суми заробітку засудженого до виправних робіт відраховується від 10 до 20 відсотків. Також засуджений не має права змінити місце роботи, доки відбуває покарання у виді виправних робіт.

Виправні роботи не застосовуються до вагітних жінок та жінок, які перебувають у відпустці по догляду за дитиною, до непрацездатних, до осіб, що не досягли шістнадцяти років, та тих, що досягли пенсійного віку, а також до військовослужбовців, осіб рядового і начальницького складу Державної служби спеціального зв’язку та захисту інформації України, працівників правоохоронних органів, нотаріусів, приватних виконавців, суддів, прокурорів, адвокатів, державних службовців, посадових осіб органів місцевого самоврядування. У разі, якщо особа, засуджена до виправних робіт, стає непрацездатною після постановлення вироку суду, суд може замінити їх штрафом із розрахунку трьох встановлених законодавством неоподаткованих мінімумів доходів громадян за один місяць виправних робіт.

Службові обмеження до військовослужбовців застосовується до засуджених військовослужбовців, крім військовослужбовців строкової служби (ст. 58 КК України). Під час відбування цього покарання засуджений не може бути підвищений за посадою, у військовому званні, а строк покарання не зараховується йому в строк вислуги років для присвоєння чергового військового звання. Із суми грошового забезпечення засудженого проводиться відрахування

в доход держави у розмірі від 10 до 20 відсотків. Цей вид покарання встановлюється на строк від шести місяців до двох років.

Службові обмеження до військовослужбовців застосовуються у випадках, передбачених КК України, а також у випадках, коли суд, враховуючи обставини справи та особу засудженого, вважатиме за можливість замість обмеження волі чи позбавлення волі на строк не більше двох років призначити службове обмеження на той самий строк.

Пробаційний нагляд – це вид основного покарання, який полягає в обмеженні прав і свобод засудженого, визначених законом і встановлених вироком суду, із застосуванням наглядових та соціально-виховних заходів без ізоляції від суспільства (ст. 59^1 КК України). Призначається на строк від одного до п'яти років та не призначається особам, які під час відбування цього виду покарання вчинили КП.

Суд покладає на засудженого до пробаційного нагляду такі обов'язки:

1) періодично з'являтися для реєстрації до уповноваженого органу з питань пробації;

2) повідомляти уповноважений орган з питань пробації про зміну свого місця проживання, роботи або навчання;

3) не виїжджати за межі України без погодження з уповноваженим органом з питань пробації.

Суд може покласти на засудженого до пробаційного нагляду обов'язки:

1) використовувати електронний засіб контролю і нагляду та проживати за вказаною у рішенні суду адресою;

2) дотримуватися встановлених судом вимог щодо вчинення певних дій, обмеження спілкування, пересування та проведення дозвілля;

3) працевлаштуватися або за направленням уповноваженого органу з питань пробації звернутися до органів державної служби зайнятості для реєстрації як безробітного та працевлаштуватися, якщо йому буде запропоновано посаду (роботу);

4) виконувати заходи, передбачені пробаційною програмою;

5) пройти курс лікування від наркотичної, алкогольної залежності, розладів психіки та поведінки внаслідок вживання психоактивних речовин або захворювання, що становить небезпеку для здоров'я інших осіб.

Обов'язок використовувати електронний засіб контролю і нагляду встановлюється судом на строк від одного місяця до одного року.

Арешт – це вид основного покарання, який полягає в триманні засудженого військовослужбовця в умовах ізоляції на гауптвахті (ст. 60 КК України). Призначається на строк від одного до шести місяців.

Арешт не застосовується до вагітних жінок та до жінок, які мають дітей віком до семи років.

Обмеження волі полягає у триманні особи в кримінально-виконавчих установах відкритого типу без ізоляції від суспільства в умовах здійснення за нею догляду з обов'язковим залученням засудженого до праці (ст. 61 КК України). Обмеження волі є строковим покаранням і призначається на строк від одного до п'яти років.

Обмеження волі не може застосовуватися до неповнолітніх, вагітних жінок і жінок, що мають дітей віком до чотирнадцяти років, до осіб, що досягли пенсійного віку, військовослужбовців строкової служби та до осіб з інвалідністю першої і другої групи.

Тримання в дисциплінарному батальйоні – це вид основного та строкового покарання, яке призначається військовослужбовцям строкової служби, військовослужбовцям, які проходять військову службу за контрактом, особам офіцерського складу, які проходять кадрову військову службу, особам офіцерського складу, які проходять військову службу за призовом, військовослужбовцям, призваним на військову службу під час мобілізації, на особливий період, військовослужбовцям, призваним на військову службу за призовом осіб із числа резервістів в особливий період (крім військовослужбовців-жінок) (ст. 62 КК України).

Призначається на строк від шести місяців до двох років. Тримання в дисциплінарному батальйоні застосовуються у випадках, передбачених КК України, а також у випадках, коли суд, враховуючи обставини справи та особу засудженого, вважатиме за можливе замінити позбавлення волі на строк не більше двох років триманням у дисциплінарному батальйоні на той самий строк. Тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців замість позбавлення волі не може застосовуватися до осіб, які раніше відбували покарання у виді позбавлення волі.

Позбавлення волі на певний строк також є видом основного та строкового покарання, полягає в ізоляції засудженого та поміщенні його на певний строк до кримінально-виконавчої установи закритого типу (ст. 63 КК України). Це покарання застосовується лише у випадках, коли воно передбачено санкцією статті (санкцією частини статті) КК України, а також, коли суд дійде висновку про можливість незастосування довічного позбавлення волі або при заміні довічного позбавлення волі на певний строк у порядку амністії чи помилування. Позбавлення волі встановлюється на строк від одного до п'ятнадцяти років, за винятком випадків, передбачених Загальною частиною КК України.

Довічне позбавлення волі – це найсуворіше покарання, яке призначається лише за вчинення особливо тяжких злочинів (ст. 64 КК України). Застосовується лише у випадках, спеціально передбачених КК України, якщо суд не вважає за можливе застосувати позбавлення волі на певний строк.

Довічне позбавлення волі не може застосовуватися до:

– осіб, що вчинили злочин у віці до 18 років;
– осіб, що вчинили злочин у віці понад 65 років;
– жінок, що були в стані вагітності під час вчинення злочину;
– жінок, що були в стані вагітності на момент постановлення вироку;
– у випадку, передбаченому ч. 4 ст. 68 КК України (довічне позбавлення волі за вчинення готування до злочину та вчинення замаху на злочин не застосовується, крім випадків вчинення злочинів проти основ національної безпеки України, передбачених у ст.ст. 110, 111, 111^1, 112, 113, КП проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку, передбачених ст.ст. 437-439, ч. 1 ст. 442 та ст.ст. 442^1 і 443 КК України).

Особи, засуджені до довічного позбавлення волі, не можуть бути звільнені від відбування покарання з випробуванням та умовно-достроково звільнені. Але законом про амністію довічне позбавлення волі може бути замінено позбавленням волі на певний строк. Також актом про помилування довічне позбавлення волі може бути замінено позбавленням волі на строк не менше двадцяти п'яти років.

Додатковими покараннями є:
– позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу;
– позбавлення державної нагороди України;
– конфіскація майна.

Позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу – це покарання, яке не вказується у санкціях статей. Його призначення залежить тільки від рішення суду (ст. 54 КК України). Цей вид покарання може призначатися тільки при вчиненні тяжкого або особливо тяжкого злочину.

Позбавлення державної нагороди України – це покарання, яке не вказується у санкціях статей. Його призначення залежить тільки від рішення суду (ст. 54^1 КК України). Особа, засуджена за тяжкий чи особливо тяжкий злочин, КП проти основ національної безпеки України, проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку, а також КП, передбачене ст.ст. 258-258^5, 260, 261 КК України, яка має державну нагороду України, може бути позбавлена за обвинувальним вироком суду такої державної нагороди України.

Конфіскація майна – це примусове безоплатне вилучення у власність держави всього або частини майна, яке є власністю засудженого (ст. 59 КК України). Конфіскація майна як додатковий вид покарання встановлюється лише за вчинення тяжких чи особливо тяжких корисливих злочинів, а також за злочини проти основ національної безпеки України та громадської безпеки

незалежно від ступеня їх тяжкості. Конфіскація призначається лише у випадках, спеціально передбачених в Особливій частині КК України.

Конфіскація буває повною або частковою. Якщо вилучається частина майна, суд повинен зазначити, яка саме частина майна конфіскується, або перелічити предмети, що конфіскуються. Перелік майна, що не підлягає конфіскації, визначається законом України.

Як основне або як додаткове покарання може застосовуватися:

– штраф;

– позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю.

Штраф – це грошове стягнення, що накладається судом у випадках і межах, встановлених КК України (ст. 53 КК України). Розмір штрафу визначається судом з урахуванням майнового стану винного в межах від тридцяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян до п’ятдесяти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, якщо статтями КК України не передбачено вищого розміру штрафу.

За вчинення КП, за яке передбачене основне покарання у виді штрафу понад три тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, розмір штрафу, що призначається судом, не може бути меншим за розмір майнової шкоди, завданої КП, або отриманого внаслідок вчинення КП доходу, незалежно від граничного розміру штрафу, передбаченого санкцією статті (санкцією частини статті) Особливої частини КК України.

Суд, встановивши, що таке КП вчинено у співучасті і роль виконавця (співвиконавця), підбурювача або пособника у його вчиненні є незначною, може призначити таким особам покарання у виді штрафу в розмірі, передбаченому санкцією статті (санкцією частини статті) Особливої частини КК України, без урахування розміру майнової шкоди, завданої КП, або отриманого внаслідок вчинення КП доходу.

Штраф як додаткове покарання може бути призначений лише тоді, коли його спеціально передбачено в санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини КК України.

Додаткове покарання у виді штрафу може бути призначене у разі, коли воно не передбачено в санкції статті (санкції частини статті Особливої частини КК України, виключно у випадку затвердження судом угоди про визнання винуватості у кримінальних провадженнях щодо корупційних КП або КП, пов’язаних з корупцією, та за умови узгодження сторонами угоди додаткового покарання у виді штрафу. Розмір штрафу узгоджується сторонами угоди та призначається судом у таких межах:

1) від двадцяти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян до ста двадцяти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян – у разі вчинення нетяжкого злочину;

2) від ста двадцяти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян до шести мільйонів неоподатковуваних мінімумів доходів громадян – у разі вчинення тяжкого злочину;

3) від двохсот сімдесяти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян до дванадцяти мільйонів неоподатковуваних мінімумів доходів громадян – у разі вчинення особливо тяжкого злочину.

З урахуванням майнового стану особи суд може призначити штраф із розстрочкою виплати певними частинами строком до одного року.

У разі несплати штрафу в розмірі не більше трьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян та відсутності підстав для розстрочки його виплати суд замінює несплачену суму штрафу покаранням у виді громадських робіт із розрахунку одна година громадських робіт за один установлений законодавством неоподатковуваний мінімум доходів громадян або виправними роботами із розрахунку один місяць виправних робіт за двадцять установлених законодавством неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, але на строк не більше двох років.

У разі несплати штрафу в розмірі понад три тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, призначеного як основне покарання, та відсутності підстав для розстрочки його виплати суд замінює несплачену суму штрафу покаранням у виді позбавлення волі із розрахунку один день позбавлення волі за вісім неоподатковуваних мінімумів доходів громадян у таких межах:

1) від одного до п’яти років позбавлення волі – у випадку призначення штрафу за вчинення нетяжкого злочину;

2) від п’яти до десяти років позбавлення волі – у випадку призначення штрафу за вчинення тяжкого злочину;

3) від десяти до дванадцяти років позбавлення волі – у випадку призначення штрафу за вчинення особливо тяжкого злочину.

Якщо під час розрахунку строку позбавлення волі цей строк становить більше встановлених цією частиною статті меж, суд замінює покарання у виді штрафу покаранням у виді позбавлення волі на максимальний строк, передбачений для злочину відповідної тяжкості у ч. 5 ст. 53 КК України.

Позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю як основне покарання може бути призначено на строк від двох до п’яти років, а як додаткове – на строк від одного до трьох років.

Позбавлення права обіймати певні посади як додаткове покарання у справах, передбачених Законом України, «Про очищення влади», призначається на строк п’ять років.

Позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю як додаткове покарання за вчинення КП проти виборчих прав і свобод громадянина, передбачених ст.ст. 157-160 КК України, призначається на строк п’ять років.

Позбавлення права керувати транспортними засобами як додаткове покарання призначається на строк до десяти років.

Позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю як основне або додаткове покарання за вчинення КП проти основ національної безпеки України, передбачених ст.ст. 111^1, 111^2 КК України, призначається на строк від десяти до п'ятнадцяти років.

Призначення покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю як основне можливе лише тоді, коли воно безпосередньо вказано в санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини КК України. А як додаткове це покарання може бути призначено і тоді, коли воно не передбачено в санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини КК України за умови, що суд, враховуючи характер КП, вчиненого за посадою або у зв'язку із заняттям певною діяльністю, особу засудженого та інші обставини справи, визнає за неможливе збереження за ним права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю.

Якщо це покарання призначається як додаткове та приєднується до арешту, обмеження волі, тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців або позбавлення волі на певний строк, то воно поширюється на увесь час відбування основного покарання, та на строк, встановлений вироком суду, що набрав законної сили. У цьому разі строк додаткового покарання обчислюється з моменту відбуття основного покарання. Строк обчислюється з моменту набрання законної сили вироком, якщо:

1) це покарання додається до інших видів основних покарань;

2) призначається при звільненні особи від основного покарання з випробуванням.

Питання до самоконтролю

1. Чим покарання відрізняється від заходів кримінально-правового впливу?
2. Коли застосовується конфіскація майна?
3. На який строк може призначатися покарання у вигляді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю як основне покарання?
4. У яких випадках можливе застосування альтернативних видів покарання?
5. Які особи можуть бути засуджені до довічного позбавлення волі?